

Nir Shafir, *The Order and Disorder of Communication: Pamphlets and Polemics in Seventeenth-Century Ottoman Empire.*

Stanford University Press, 2024. 436 sayfa. ISBN: 9781503638952.

NUMAN DENİZ*

Shafir, "pamphlet" in, yani Türkçe'de ancak "kitapçık" kelimesiyle karşılanabilecek olan ve erken modern Avrupa'da görülen, kısa, ucuz ve efemeral yayımların, Osmanlı'da 17. yüzyılda dini polemiklerin yükselişiyle beraber nasıl yeni bir tür olarak ortaya çıktığını ve bu polemikleri daha da harladığını tartışıyor. Yazar, bilgiyi az eğitilmiş okurlar için ulaşılabilir kılan bu yeni yayım türünün, daha önce eğitilmiş eliten tekelinde bulunan hukuki ve dini tartışmalara nasıl sıradan Müslümanları da kattığını gösteriyor. Dini polemikler hakkında yazılmış risalelerin içeriğine odaklanarak, daha önce Kadızadeli-ler hakkında yapılmış sosyoekonomik tarifin yerine yeni bir okuma öneriyor. Başlığın- dan anlaşılacağı üzere kitap iki ana kısımdan oluşuyor: Osmanlı'da iletişimin düzeni ve düzensizliği. İlk kısım sırasıyla kitap üretimi, kitapların dolaşımı, eğitim olanaklarının çeşitliliği ve eğitilmiş elitin okuma pratiklerini inceliyor. İkinci kısım ise dini polemikler, risalelerin bu polemiklerin kaynağı ve aracı haline gelişi, polemiklerin yarattığı kutup-laşma, az ve yarı eğitilmiş kesimin okuma pratikleri, ortaya çıkan farklı okur kitleleri ve son olarak Nabulusi örneği üzerinden risale yazarının stratejilerine odaklanıyor.

Birinci bölüm, Shafir'in revizyonist yaklaşımı için önemli olan yazma teknolojisi (manuscript technology) kavramına açıklık getiriyor. Yazara göre, elle kopyalama kitap üretiminin ticarileşmesine engel olduysa da bu okur-yazarlık oranının çok aşağı seviyelerde seyrettiği anlamına gelmiyor. Örneğin veraset kayıtlarına göre, 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı şehirlerindeki okur-yazarlık oranı, Amsterdam ve Paris gibi şehirlerle benzer seviyelerde görünüyor (s. 37). Ayrıca matbaa toplumunda üretim ve saklama için sabit bir yere ihtiyaç varken, yazma toplumunda üretim sadece kâğıt, kalem, mürekkep ve emek ile gerçekleştirilebilirdi (s. 31). Dolayısıyla matbaa teknolojisi ve yazma teknolo- jisi Shafir için artıları ve eksileri olan iki ayrı üretim biçimi. Dolaşıma odaklanan ikinci bölüm, Osmanlı eğitilmiş elitinin bilginin serbest dolaşımına dair çekincelerine ve teh- likeli fikirlerin dolaşımına karşı devletin ne tür mekanizmalar geliştirdiğine değiniyor (s. 80).

Üçüncü bölüm, 17. yüzyıl itibarıyla medrese eğitimiyle bürokrat eğitiminin birbirin- den nasıl ayrıştığını anlatıyor. Medrese eğitiminde bir taraftan hukuk, teoloji ve felse- fe derslerinin, diğer taraftan gramer, retorik ve mantık gibi becerileri içeren dilbilgisi

* Binghamton University, SUNY, ndeniz1@binghamton.edu

derslerinin tümü Arapça öğretiliyordu. Bu eğitim biçimi de elbette medrese mezunlarının metinlere yaklaşımını diğer okurlardan ayırıyordu (s. 91, 111). Bürokratların eğitiminde ise öncelik katiplik sanatı ve Farsça edebiyat ile güzel yazıma verilirken, dilbilgisi ancak eski eserlerin taklit edilmesi yöntemiyle öğretiliyordu (s. 116). Dördüncü bölüm eğitimli elitin gramer, retorik, münazara ve mantık gibi becerileri sağlıklı bir teoloji ve hukuk okuması için birincil şart olarak gördüğünü ve bu becerilerden yoksun okura önyargılı yaklaştığını gösteriyor (s. 133-134).

Kitabın ikinci kısmının ilk bölümü, 16. yüzyılda Osmanlı-Safevi rekabeti bağlamında başlayan mezhepleşme sürecinin bir ürünü olan ve 17. yüzyılda risaleler aracılığıyla harlanan, iyi bir Müslüman'ın nelere dikkat etmesi gerektiği sorusu etrafında şekillenen tartışmalara odaklanıyor (s. 158). Şafir bu bölümde Kadızadeliler hakkındaki literatüre alternatif bir okuma öneriyor. Buna göre, Kadızadelileri merkezi hiyerarşiden dışlanmış öfkeli vaizler ve onları takip eden kitlelerin oluşturduğu sosyoekonomik bir grup yerine, risalelerin içeriği üzerinden bir araya gelmiş, fakat farklı sınıflardan mensuplara sahip bir hareket olarak okumak mümkün. Ayrıca yazar "Kadızadeli" yerine "yasalci" (legalist) terimini kullanmayı tercih ediyor ve bunun hem kendi argümanı açısından hem de "Kadızadeli" isminin pejoratif anlamda kullanılmış olmasından dolayı daha makul olduğunu savunuyor (s. 171). Ancak elbette bu alternatif okuma, daha önce Madeline Zilfi tarafından yapılmış sosyoekonomik açıklamayı geçersiz kılmak ve "yasalci" hareketin belkemiğinin Zilfi'nin anlattığından daha geniş bir tabana yayıldığını kanıtlamak için anekdotal nitelikte kanıtlardan fazlasına ihtiyaç duyuyor.

Altıncı bölüm, yazarın neden "risale" yerine "pamphlet" kelimesini kullandığına açıklık getiriyor. Buna göre, Osmanlı'da risale kelimesi hem Şafir'in odaklandığı ucuz, kısa ve efemeral yayımlar için hem de bir tezi olan kalın kitaplar için kullanılıyordu. Dolayısıyla yazar, dini polemikler üzerine yazılan ve kutuplaşma yaratan bu yeni yayım türü için, erken modern Avrupa bağlamından ödünç aldığı "pamphlet" kelimesini kullanmayı seçmiş (s. 176-177). Takip eden bölümde yazar, risalelerin özellikle 1650-1700 arası dönemde bir kültür savaşının hem aracı hem de kaynağı haline nasıl geldiğini tartışıyor. Yazarın dikkat çektiği konulardan biri, tanınmayan yazarların kendi isimleri yerine ünlü yazarların isimlerini kullanması (s. 214).

Sekizinci bölüm, yarı veya az eğitimli okur kitlesinin vernaküler okuma biçimi hakkında. Polemiklerin sıradan Müslüman'ın gündelik hayatına dair olması, bu kitleyi de tartışmaların içine çekmişti (s. 238). Ancak, gramer, retorik, mantık, münazara gibi becerilerden yoksun yarı eğitimli okurun, bu metinleri düz anlamıyla anlaması gibi ciddi bir tehlike mevcuttu. Örneğin, iman tazeleme amacıyla söylenen "eğer yoldan çıktıysam" ifadesi, dilbilgisi becerilerine sahip olmayanların gözünde dinden çıkma sebebi iken, gramerin önemine dikkat çekenler bunun şartlı bir cümle olduğunu, dolayısıyla gerçekleşmemiş bir eylemi kastettiğini savunuyordu (s. 250).

Peki Osmanlı eğitimli elitine göre, yarı eğitimli ve eğitimsiz kitleler, bu polemiklerde nerede konumlanmalıydı? Dokuzuncu bölüm, bu soruya cevap arıyor. Katip Çelebi, "millet-i İbrahim'denim" sözünün yasaklanmasını isteyen Minkarizade'ye karşı çıkarak, bu tür meselelerin eğitimli elite bırakılması gerektiğini savunuyordu (s. 270). Minkarizade'ye göre ise sıradan Müslümanlar sözü düz anlamıyla anlayabilir ve dinin hala İbrahim'de olduğunu düşünebilirdi; bu da dinin son peygambere geçtiğini inkar anlamına gelirdi (s. 273-274).

Kitabın son bölümü, Nabulusi'ye odaklanarak sıradışı bir risale yazarının profilini çiziyor. Nabulusi, tütün, kahve, koterizasyon, evliya mezarlarında dua gibi tartışmalarda yer aldığı konumdan dolayı Süfi cephesinde görülmeye başlanmıştı. Kendisine bir Süfi evliya kişiliği yaratarak ortalama bir risale yazarından ayrılmayı başardı. Ölümünden sonra kendisine atfedilen mucizeler de buna katkıda bulundu (s. 301-302). Risalelerinin arkasına yazdığı eserleri içeren bir bibliyografya eklemesi ve eserlerinin kopyalarının müritleri tarafından üretilmesi de önemli stratejilerindendi (s. 303-304).

Kitap, hem akademik hem de genel okura hitap edebilecek bir üslupta yazılmış. Yazar, argümanlarını yalnızca akademik bir okur kitlesine hitap edecek kanıtlarla değil, genel okura da ulaşacak şekilde eğlenceli anekdotlarla da desteklemeye çalışmış. Ayrıca, 17. yüzyıl okuma ve eğitim biçimleriyle günümüz pratikleri arasındaki benzerlikler ve farklılıkları etkili bir şekilde kullanarak okuru, dönemin dünyasına götürmeyi başarmış. Akla gelen temel soru ise "pamphlet"lerin akıbeti hakkında. Şafir, 1720'lerde dini polemiklerin sönümlenmesiyle birlikte kendisinin kullandığı anlamıyla risalenin, yani ucuz, kısa ve efemeral eserlerin de kaybolduğunu söylüyor. Bir diğer deyişle, risaleyi "pamphlet"e dönüştüren polemiklerin ortadan kaybolmasıyla, "pamphlet" de yeniden risale haline dönüyor. Peki, bu risaleleri yeni bir yayım türü olarak düşünmek için dini polemiklerin sönümlenmesinden bağımsız olarak varlıklarını sürdürmüş olmaları gerekmez mi? Örneğin, 17. yüzyılda Fronde sırasında Fransa'da popüler olan *Mazarinade*lerin benzerlerini aynı dönemi daha az çalkantılı geçirmeyen Osmanlı'da görmememiz, risale yazarlarının ürettikleri eserleri yeni bir janra ait görmemeleriyle alakalı olabilir mi? Eğer bu yeni türün orijinalliğinin farkında idiyse, neden dini polemiklerin ötesinde amaçlar için kullanmadılar? Daha açıkça ifade etmek gerekirse, bu "pamphlet"ler, neden kendi spesifik bağlamının ötesine geçemedi?

Kitap, 17. yüzyılda Osmanlı'daki dini tartışmalar bağlamında doğan ve bu tartışmaları daha da alevlendiren risalelere odaklanarak, Osmanlı entelektüel tarihi çalışmalarına önemli bir katkı sunuyor. Ayrıca, Şafir, bugüne dek Kadızadelilerin motivasyonlarını sosyo-ekonomik bağlamda ele almış olan literatürü tümünden reddetmeden, daha önce yapılmamış olanı yapıp risalelerin içeriğine yoğunlaşıyor ve bu literatüre alternatif bir okuma ve terminoloji öneriyor.

THE ORDER AND DISORDER OF COMMUNICATION

Pamphlets and Polemics in the
Seventeenth-Century Ottoman Empire

NIR SHAFIR

